

Ключевые слова: *поверхностное украшение, украинские набивные предприятия, механизированная набивка, практика художественного проектирования, проекты набивных тканей, художники промышленного текстиля.*

Publications on the study of art, popular scientific, publicity publications are analysed in the article, as well as concrete actual material: projects of patterns and standards of the prepared of printed fabrics. It is found out, that in the Ukrainian study of art there is not generalizing work which would light up Ukrainian industrial print as the artistic phenomenon. There are only separate researches on the artistic planning of textile pattern, which light up the problem from one foreshortening.

Key words: *ukrainian textile enterprises, mechanized print textile, practice of the artistic planning, projects of textile fabrics, artists of industrial textile.*

УДК 726.54

ББК 85.110.5

Наталія Лящовська

ОСОБЛИВОСТІ СПОРУДЖЕННЯ ДЕРЕВ'ЯНИХ ЦЕРКОВ ЧЕРНІВЦІВ І ПОЛОВИНИ XVIII ст. У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

Буковина як історико-географічний регіон України виділяється своєю етнокультурною специфікою. Ці особливості знайшли своє втілення в архітектурних формах дерев'яних храмів Чернівців. Дерев'яні храми молдавсько-буковинського типу XVIII ст. стали початком розвитку сакрального мистецтва міста. Культурні споруди посприяли будівництву ряду наступних святинь, які були призначені для відправи богослужінь віруючими різних конфесій: римо-католиків, греко-католиків, вірмено-католиків та вірмено-православних.

Ключові слова: *мистецтво, Чернівці, архітектура, храм, ансамбль, споруда.*

Чернівці, столиця Буковини – це одне з найцікавіших міст України. Архітектура міста відображає його непросту історію: лише з 1944 року місто ввійшло до складу України, а до того, як і значна частина Буковини, було під владою іноземних загарбників. Після розподілу Польщі Буковина входила до складу молдавсько-турецького князівства та з 1774 р. була територією багатонаціональної Австро-Угорської імперії й залишилась у ній до 1918 року. Обидва ці етапи відображені в архітектурі міста.

Відомості про місто Чернівці, про сотні подій, історій, людей знаходимо в книзі Ф.Кайндля «Історія Чернівців» [1]. У праці проведено детальний опис розвитку культурних відносин із сусідніми державами, а також розвиток окремих галузей міського управління й торгівлі.

Над висвітленням основних етапів історії Буковини від найдавніших часів до сьогодення працювали також В.Федорак та Н.Черкач [8]. Автори простежили взаємозв'язок історії рідного краю з історією України та подіями всесвітньої історії. Результатом досліджень є підручник для 7–11 класів «Історія рідного краю».

Детальніше про історію міста Чернівців, його вулиці, про неповторні архітектурні шедеври та історичні пам'ятки й пам'ятники в основному подано в газетних статтях мистецтвознавцями краю. Краєзнавці М.Никирса [2; 3], І.Снігур [6], І.Чеховський [9; 10; 11], В.Селезінка [4; 5] та ін. у своїх дослідженнях висвітлюють історико-культурні надбання Буковинської столиці, торкаються й стилістики архітектури, розкривають проблеми містобудівної політики Чернівців. Ігор Чеховський доречно зауважує: «Стара Буковина була краєм насправду рідкісної, як для минулої епохи, толерантності в питаннях віросповідання» [9]. Поряд із православними русинами, які становили більшість у доавстрійських Чернівцях, тут проживали віруючі євреї, німці, поляки, вірмено-католицькі і вірмено-православні сім'ї.

Мистецтвознавці краю детально провели дослідження історії дерев'яних пам'яток, проте не зроблено чіткого аналізу становлення, особливостей розвитку дерев'яної архітектури та впливу православних дерев'яних церков на подальше храмобудування краю.

Мета статті: виявити особливості розвитку традиційних дерев'яних церков I половини XVIII ст.

Виходячи із цього, окреслимо такі завдання:

- висвітлити історико-культурну ситуацію в Чернівцях на початку XVIII ст.;
- дослідити становлення дерев'яного будівництва в Чернівцях;

- виявити вплив дерев'яного сакрального будівництва початку XVIII ст. на розвиток мурованого будівництва XIX ст.

Перша документальна згадка про Чернівці пов'язана з піднесенням торгівлі з кінця XIV ст. Відразу після зміцнення молдавського князівства почали розвиватися торгівельні відносини, особливо з німецькими містами в Семигороді і Польщі. Унаслідок політичного зближення Молдавії і Польщі в наступні роки торгівельні відносини ставали більш сприятливими. Передусім цьому вельми сприяло мирне правління воеводи Олександра Доброго, який правив тоді Північною Буковиною (1400–1433 рр.). Він був тим князем, який після тривалих переговорів із львівськими купцями надав їм 8 жовтня 1409 року за молдавським літочисленням, тобто 8 жовтня 1409 року, грамоту про порядок ведення торгівлі. У цьому документі вперше згадуються Чернівці із чітким визначенням дати. Грамота написана церковнослов'янською мовою, яка тоді використовувалась у Молдавії як мова діловодства. Вона знаходилася раніше у Львівському міському архіві, проте згодом пропала.

На жаль, Чернівцям не вдалося розвинутися до значного торгівельного пункту. Грамота 1408 року надалі часто підтверджувалася, і відповідно до неї м. Чернівці залишалось митною станцією до кінця молдавської влади [1, с.45].

Період перебування Буковини в складі Молдавського князівства був суперечливим. На першому етапі, доки Молдавське князівство не було васалом Туреччини, тут відчувався сильний вплив давньоруських традицій. Панувала соціальна стабільність та певна солідарність різних верств українського і молдавського народів, їхніх церков. З переходом під протекторат Туреччини розвиток краю загальмувався. Високі податки, часті війни та стихійні лиха суттєво негативно вплинули на населення, господарство, культуру краю [8, с.33].

Погано розвивалися ремесла. Як найстаріший ремісник в одному документі від 1630 року згадується кравець Стірбул. У більш пізніші часи зустрічаються кравці, шевці, кушніри й ремісники з виготовлення головних уборів із хутра, гончарі.

Ніякої пошти не було. Тільки в часи окупації міста шведами 1713 року існувала кінна пошта з Тендерів через Ясси, Чернівці і Вікно. Однак вона виконувала тільки спеціальні завдання.

Ще менш розвиненою була духовна культура. Вона майже виключно обмежувалася релігійними обрядами в церквах [1, с.55–57].

Більшість серед храмів доавстрійських Чернівців становили православні церкви. Це, загалом, природно для краю, де впродовж віків переважали православні й де ця віра мала неабияку підтримку з боку можновладців – молдавських воевод-господарів.

Найдавніші писемні свідчення про чернівецькі церкви сягають ще кінця XV ст.: у грамоті воеводи Стефана Великого від 15 березня 1490 р. згадано про дві церкви. Вони були дерев'яними й, очевидно, загинули в полум'ї воєнних лихоліть, що раз по раз насувалися на Буковину.

Зате більше відомо про святині пізнішого періоду – безкупольні дерев'яні храми молдавсько-буковинського типу XVI – XVIII ст. Вони подовжені в плані й мають трискладовий об'єм, який створюють розміщені послідовно від заходу на схід притвор, нава і вівтар. Центральна частина (нава) зазвичай є ширшою від інших, зовні ледь виступає п'ятистінний вівтар; нерідко таку форму має й притвор. Специфічним є влаштування входу до церкви: не за головною віссю споруди, а від південного боку притвору. Стіни храму складені переважно з брусів, взруб, без випусків на кутах. Випуски верхніх вінців зрубу утворюють невеличкі кронштейни, що підтримують покрівлю. Дах зазвичай був покритий дранкою.

Характерну прикмету церков “хатнього типу” – відсутність купола, яка з'явилася в період турецького панування, інколи пов'язують з обов'язковими обмеженнями висоти християнських храмів, що запроваджувалися завойовниками-мусульманами на підвладних теренах.

Саме такі дерев'яні церкви й становили архітектурну окрасу доавстрійських Чернівців.

Одна з таких міських споруд стояла на пагорбі, трохи вище Старого Ринку. Церква була споруджена коштом боярина Леки й освячена 1724 р. на честь св. Параскеви. Така присвята була даниною культу цієї святої великомучениці, чії моці спочивали в Яссах.

Церква Параскеви відома ще під однією назвою, неофіційною, – як “Митна”, оскільки в молдавсько-турецькі часи поблизу розташовувалася митниця [9, с.22–23].

11 вересня 1831 р. священником у Церкві став Георгій Янович. Уже тоді в церкві зробили невеликий ремонт, відновили стропи для підвішування дзвонів. Однак проведені роботи не змогли зберегти для богослужінь невелику ветху церкву, що перебувала у вкрай аварійному стані. Утри-

манням церков займався православний релігійний фонд. Проте коштів зазвичай не вистачало, тому довелося підключатися й самим парафіянам. За відправу церковних обрядів сплачувався податок. Кошти збиралися як на ремонт, так і на утримання церкви, і тому витрачалися дуже економно. Стара дерев'яна споруда з часом зруйнувалася та була закрита наприкінці 1835 року. Група парафіян звернулася до Галицького намісництва з проханням відмінити рішення про закриття старої церкви до спорудження нової. Цісарський радник намісництва Свобода з резолюцією передав скаргу на розгляд Буковинській окружній управі, яка негайно прореагувала. Відбулося спеціальне засідання з розгляду цього питання, і в протокол було занесено таке: “Вищий нагляд над розробкою плану і кошторису для спорудження парафіяльної мурованої церкви на місці зараз закритої церкви Святої Параскеви, згідно з рішенням від 4 лютого 1836 року, доручається крайовому інженеру Маріну, який повинен якомога швидше організувати роботи” [2, с.6].

Оскільки церква на початку XIX ст. була в підупалому стані й до наших днів не збереглася, ми маємо лише приблизне уявлення про об'ємно-просторове вирішення цієї культової споруди. Зокрема, з протоколу канонічної візитації дерев'яної церкви св. Параскеви за 1837 р. дізнаємося, що довжина храму становила 8½ сажень, а ширина – 4 сажені.

Дерев'яна церква Параскеви в Чернівцях простояла до початку 40-х років XIX ст. 1844 року на тому самому місці розпочалося спорудження мурованого храму. Нова церква отримала в спадок ім'я великомучениці Параскеви.

На іншому пагорбі в межах доавстрійських Чернівців, біля теперішньої Турецької криниці, за розпорядженням молдавського воєводи-господаря Миколая Олександра Маврокордата 1735 р. було зведено ще одну дерев'яну церкву – Успенську. Церква Успення Богородиці отримала від правителів князівства ряд привілеїв, тож її називали “Господарською” чи “Княжою”. Господарська грамота від 1743 р. зобов'язувала чернівецьку митницю передавати церкві щомісяця два ока олії й певну кількість ладану. Настоятелі храму звільнялися від податків і зборів на користь господаря. За австрійських часів Успенська церква втратила своє привілейоване становище, і 1876 року її було перенесено від турецької криниці на міську околицю Калічанку, де вона стоїть і понині. Архітектурний устрій Успенської церкви позначений рисами безкупольних дерев'яних храмів “хатнього” типу [9, с.23–24].

За своєю архітектурно-просторовою композицією, це тризрубна споруда з квадратним у плані притвором, трохи ширшою навою та п'ятигранною вівтарною частиною. Під високим, критим дранкою дахом, заховані пірамідальні верхи зрубів. Над покрівлею височить декоративна маківка, трішки відсунута на схід унаслідок перебудови, яка змінила загальні пропорції будівлі. У XIX ст. кронштейни зрубів, що підтримували виноси даху, замінили дерев'яними стовпами. Це надало господарській церкві оригінального вигляду [11, с.79].

З-поміж усіх старовинних храмів Чернівців молдавсько-турецької доби на своєму первинному місці до наших днів залишилася дерев'яна церква св. Миколая, яка постала 1748 року на міській околиці Селище, нині вул. Петра Сагайдачного.

Міські легенди та замилені в старовині місцеві краєзнавці роблять Миколаївську церкву давнішою майже на півтора століття й називають її “козацькою”. Доводиться чути й читати, буцімто тут у різні часи молилися великі гетьмани Петро Сагайдачний під час Хотинської війни 1621 р. та Іван Мазепа після Полтавської катастрофи 1709 р.

А ктитором церкви св. Миколая, як засвідчують документи, виявлені істориками, був боярин Строеску, на той час – чернівецький староста. Значна ділянка землі в Селищі якраз належала цій заможній родині [9, с.24–25].

Наприкінці XVIII ст., 1779 р., церкву св. Миколая було суттєво перебудовано завдяки турботам церковного єпітропа Георгія Дмитровича. У ході цієї перебудови парафіяни підвели під споруду кам'яний підмурок.

У 1864 р., після освячення кафедральної церкви Зішестя Св. Духа в Чернівцях, Миколаївська церква стала її філією. 1885 року турботами настоятеля храму протопресвітера Леона Попеску релігійна громада перекрыла церковний дах, що вже кілька років поспіль протікав. У 90-х рр. XIX ст. стіни церкви зовні потинькували. Спершу біля храму стояла дерев'яна дзвіниця. Згідно з протоколом обстеження церкви за 1834 р., вона мала три дзвони, але через її занедбаний стан 1868 року ліворуч від церковної будівлі було зведено муровану дзвіницю [11, с.80].

Стильові ознаки Миколаївської церкви є характерними для буковинських храмів “хатнього” типу. За архітектурною композицією, це безверха, накрита високим спільним спадишим да-

хом тризрубна споруда з прямокутною в плані навою й вужчими полігональними зрубамі притвору та п'ятистінного вітваря, який зовні ледь виступає. Стіни храму складені з дубових брусів, взруб. Дах покритий дранкою. Гребінь покрівлі увінчано трьома кованими хрестами. Вхід влаштовано з південного боку притвору, як в інших церквах цього ж типу.

За часів наступу войовничого атеїзму церкву св. Миколая вичистили всередині й віддали школі під спортзал для тренувань важкоатлетів. Але з'ясувалося, що там незручно займатися спортом, і її закрили зовсім. А приблизно років 15 тому в цій церкві виступали "фантазери" та "чудотворці" – церква стала театром [6, с.10]. Пізніше у церкві мав бути музей Писанки, проте згодом вирішили, що це буде музей культових споруд, де будуть виставлятися ікони, інші речі та фотографії культових споруд, які є на Буковині.

Будівлі повернули її первинне призначення лише за доби національного й духовного відродження. Але 14 листопада 1992 р. у церкві сталася пожежа, яка неабияк зруйнувала пам'ятку. Проте завдяки зусиллям церковної громади та громадськості міста й краю храм удалося відбудувати й реставрувати, і 4 грудня 1995 р. його було знову освячено [4, с.241].

Наприкінці молдавсько-турецької доби, у 1774 р., на так званій "Магалі", було споруджено дерев'яну церкву Св. Трійці. Ктиторами храму стали радівецький єпископ Досифій Хереску та його брат, чернівецький староста й великий медельнічер Ілля Хереску з дружиною Катериною. Саме в цій церкві 12 жовтня 1777 р. владика Досифій відправив урочисте богослужіння з нагоди принесення населенням Буковини присяги на вірність австрійській імператриці Марії-Терезії та її сину, цісарю Йосифу II. У трійцькому храмі (упродовж 1781 – 1864 рр. він був кафедральною церквою православної громади) з 29 червня до 7 вересня 1783 р. перебували мощі св. вмч. Іоана Нового під час їх повернення із Жовкви до Сучави.

1874 року коштом Буковинського православного фонду за підтримки чернівецького торгівельного інспектора Леона фон Рея та церковної громади, церкву Св. Трійці перенесли із центральної частини міста до передмістя Клокучка.

Своїми архітектурними формами Трійцький храм у загальних рисах нагадував церкву св. Миколая. Однак, на відміну від останньої, його притвор був не гранчастий, а квадратний. Окрім головних вхідних дверей із південного боку притвору, церква мала додатковий вхід із заходу. Пірамідальні перекриття зрубів ховалися під площинами високого спадистого даху, увінчаного трьома кованими хрестами. Поблизу церкви височіла дерев'яна дзвіниця.

З 1966 р. ця історико-архітектурна пам'ятка Чернівців зберігається в експозиції Львівського музею народної архітектури і побуту. До речі, чернівецькій мерії до 600-річного ювілею першої документальної згадки про Чернівці варто було б поставити питання про повернення цієї споруди на територію міста [11, с.81–82].

Звертаючись до духовної культури Чернівців за час австрійського оволодіння, розглянемо церковні відносини. На час окупації всі християнські жителі Чернівців належали до православної віри. Крім того, тут проживала значна кількість віруючих євреїв. Лише з того часу з'явилися інші обряди, тому що поселялися вірмено-католицькі й вірмено-православні вірмени, римокатолицькі німці й поляки, греко-католицькі русини. Православні віруючі під час окупації мали кілька церков і парохів, які підпорядковувалися радівецькому православному єпископу. З душпастирством у римокатолицьких віруючих спочатку було погано. Богослужіння відправляли військові священники. Число вірмено-католиків росло дуже повільно [1, с.240].

На початку XIX ст. постало питання про спорудження храмів та проведення богослужінь для людей різних релігійних конфесій. Із цього часу починається будівництво нових святинь – уже не дерев'яних, а мурованих. Та все ж в об'ємно-просторових рішеннях мурованих храмів збережена основна центральна частина церкви – нава. Не змінилося розміщення та призначення вітваря, іконостаса, престолу. Основною окрасою дерев'яних церков були образи святих на склі та дереві. Традицію навішування образів перейняли храми XIX ст., але, крім того, інтер'єр доповнюють настінні розписи. Внутрішній простір дерев'яних церков дещо стислий. Це пояснюється тим, що святині "хатнього" типу зведені в часи, коли християнам не дуже дозволялося вибудовувати величні храми. По-іншому вирішені інтер'єри мурованих святинь, в яких співвідносяться принципи глибинного й високого розкриття внутрішнього простору.

Найбільше враження на гостей міста справляли стосунки між представниками різних конфесій у старих Чернівцях і загалом на Буковині. Протягом століть не було зафіксовано практично жодного кривавого конфлікту на релігійному ґрунті – на відміну від багатьох інших сусід-

ніх і далеких багатонаціональних країв Європи. Суперечки та проблеми, які виникали між конфесіями, вирішували здебільшого шляхом переговорів і компромісів.

Таким чином, подані для огляду пам'ятки становлять непересічну цінність: і як стильні зразки старовинної культової архітектури Буковини, і як уцілілі очевидці майже легендарної епохи в історії міста і краю. Звісно, святині поступаються величним мурованим храмам, які “виросли” в наступному столітті й стали головними домінантами архітектурного ансамблю австрійських Чернівців. Дерев'яні церкви XVIII ст. визначають архітектурне обличчя міста. Непоказні на вигляд старожитні дерев'яні храми поклали початок розвитку сакрального мистецтва в Чернівцях. Муровані храми XIX ст. деякою мірою перейняли від дерев'яних тип побудови. Вони подовжені в плані й мають трискладовий об'єм: притвор, наву й вітвар. Можемо простежити й традиційне обрамлення інтер'єру церков килимами та рушниками. Об'ємно-просторове рішення культових споруд XIX ст. доповнюють образи та різьблені свічники.

1. Кайндаль Р. Ф. Історія міста Чернівців від найдавніших часів до сьогодення, присвячена 60-літньому ювілею правління Його Величності імператора Франца Йосифа I, в пам'ять про першу документальну згадку про м. Чернівці 500 років тому / Р. Кайндаль. – Чернівці : Місто, 2003. – 278 с.
2. Никирса М. Церква Святої Параскеви / М. Никирса. – Чернівці. – 2007. – № 15. – 13 квітня – С. 1, 6.
3. Никирса М. Церкви колишнього передмістя Горючі / М. Никирса // Чернівці. – 2007. – № 46. – 16 листопада. – С. 14.
4. Селезінка В. Місто моєї любові / В. Селезінка. – Чернівці : Крайова освіта, 2002. – Ч. 1. – 351 с.
5. Селезінка В. Місто моєї любові / В. Селезінка. – Чернівці : Крайова освіта, 2007. – Ч. 2. – 440 с.
6. Снігур І. Дерев'яні церкви Чернівців / І. Снігур // Час. – 2001. – 2 лютого. – С. 10.
7. Степовик Д. Українське мистецтво I пол. XIX ст. / Дмитро Степовик – К. : Мистецтво, 1982. – 191 с.
8. Федорак В. Історія рідного краю (7–11 кл.) : підручник / В. Ф. Федорак, Н. І. Черкач. – Чернівці : Прут, 2001. – 176 с.
9. Чеховський І. Наш “маленький Відень” / І. Чеховський // День. – 2004. – № 202. – 6 листопада. – С. 7.
10. Чеховський І. П. Прогулянка Чернівцями та Буковиною : путівник / І. Чеховський. – К. : Балтія-Друк, 2007. – 268 с.
11. Чеховський І. Чернівці – ковчег під вітрилами толерантності: Історичні студії багатокультурного етнорелігійного феномену в центрі Європи / І. Чеховський. – Чернівці : Рута, 2004. – 116 с.
12. Чучко М. Чернівецькі дерев'яні церкви XVIII ст.: історія спорудження, архітектура, доля / М. Чучко // Буковинський журнал. – 2007. – № 2, 3. – С. 79–85.
13. Шевченко Н. Чернівці: 100 відомих адрес / Н. Д. Шевченко. – Чернівці : Зелена Буковина, 2007. – 190 с.

Буковина, как историко-географический регион Украины, отличается своей этнокультурной спецификой. Эти особенности нашли свое воплощение в архитектурных формах деревянных храмов Черновцов. Деревянные храмы молдавско-буковинского типа XVIII века стали началом развития сакрального искусства города. Культовые сооружения повлияли на строительство ряда святынь, предназначенных для отправления богослужений верующими разных конфессий: римо-католиков, греко-католиков, армян-католиков и армян-православных.

Ключевые слова: искусство, Черновцы, архитектура, храм, ансамбль, сооружение.

Bukovyna the historical and geographical district of Ukraine and it stands out its ethno-cultural specification. This individuality found the incarnation in architectural forms of wooden temples of Chernivtsi. Wooden churches of Moldavian-Bukovynskij type XVIIIth Century were the beginning of of city sacral artistry developments. Religious buildings set the beginning of other sanctities that were designed for service for believers of different confesses: Rimo-catholic, Greeco-catholic, Virmeno-catholic and Virmeno-orthodox.

Key words: artistry, Chernivtsi, architecture, temple, building, ensemble.